

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

На правах рукопису

КОРОЛЬОВ Віктор Іванович

**ДІЯЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У КРИМУ
І ПІВНІЧНІЙ ТАВРІЇ. 1899—1918 рр.**

Спеціальність 07.00.01 — історія України

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук

00751567 (V)

Ав. 35.856

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі історії України XIX — початку XX ст.
Інституту історії НАН України.
Науковий консультант:

доктор історичних наук, професор САРБЕИ Віталій Григорович.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор РЕЄНТ Олександр Петрович,
доктор історичних наук, професор СОЛДАТЕНКО Валерій
Федорович,

доктор історичних наук, професор ЩЕРБАК Микола Григорович.

Провідна організація — Дніпропетровський державний університет
(м. Дніпропетровськ).

Захист відбудеться «29» листопада 1996 р. о 14⁰⁰ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради 4.50.17.01
в інституті історії України НАН України (адреса: 252001, м. Київ,
вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці інституту історії
України НАН України (адреса: 252001, м. Київ, вул. Грушевського, 4).

Автореферат розіслано «25» жовтня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. А. ШИП.

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. На початку 90-х років ХХ століття Україна, відмовившись від монополії комуністичної партії та здійснюючи демократизацію політичної, економічної і соціальної систем, здобула державний суверенітет та незалежність, ввела політичний плюралізм. Виникли політичні партії та громадські рухи різних напрямків. Тому виникла необхідність усвідомлення цього процесу з урахуванням досвіду багатопартійності в Україні у 1899-1918 рр. Незважаючи на істотну різницю соціально-політичних і економічних умов годі - на початку ХХ століття - і тепер, вивчення історії політичних партій в Україні, в т.ч. у Таврійській губернії, допоможе зрозуміти сучасний політичний процес. Актуальність цього дослідження зумовлена встановленням в Україні, як і в інших країнах СНД, багатопартійної системи.

Сьогодні, в умовах докорінних перетворень, буде корисним звернутися до того бурхливого революційного часу, коли зростали й досягли вершин політизованість і партизованість населення. Досвід багатопартійності й політична боротьба тих років безперечно стануть у пригоді сучасним та новим політичним формуванням країни, які народжуються. Тому досліджувана проблема має важливе політичне значення.

Всім відомо, що історія політичних партій Росії, України, Криму понад 70 років висвітлювалася українцями недостатньо, односторонньо і, по суті, фальсифікувалася. Зараз на об'єктивне вивчення діяльності консервативно-монархічних, ліберальних, соціалістичних та революційно-демократичних партій впливає старий стереотип мислення. В радянській історіографії, наприклад, українські національні партії характеризувалися як націоналістичні, контрреволюційні, їхня діяльність висвітлювалася лише негативно. Такі уявлення, що з'явилися в роки сталінізму і тривали в роки застою, не відповідали історичній правді.

Об'єктивний аналіз діяльності на місцях політичних партій, їхнього складу, форм і методів політичної боротьби, тактики й стратегії має велике наукове значення та дає можливість розкрити одну з "білих плям" історії.

Актуальність цього дослідження обумовлена також відсутністю спеціальної фундаментальної праці про спектр, соціальний та чи-

сельний склад, діяльність політичних партій в Україні у революційні та мікрореволюційні періоди. Немає теоретичних розробок про типологію і класифікацію політичних формувань, їх ролі у кардинальному перетворенні суспільства на крутому повороті історії, бібліографічною рідкістю є відповідна мемуарна література. Політична історія України перебуває в стадії опрацювання.

Об'єктом цього дослідження є виникнення та діяльність політичних партій в Криму та Північній Таврії в 1899-1918 рр. Саме в ці роки політична боротьба хвилеподібно досягла найвищого напруження, найвиразніше виявилася нова риса української дійсності - багатопартійність, дозрівали передумови громадянської війни в Україні та Росії.

Хронологічні рамки дослідження обумовлені важливістю політичного процесу в Україні, в т.ч. в Криму та Північній Таврії, з моменту появи перших революційних гуртків та організацій в кінці минулого століття й до окупації регіону австро-німецькими військами та формуваннями Центральної Ради в квітні 1918р. В цей період Україна пройшла тернистий і багато в чому трагічний шлях від царського авторитаризму до представницької демократії, яка не змогла себе захистити від натиску анархо-більшовицької диктатури.

Ступінь наукової розробки теми. Треба одразу відзначити відсутність спеціальних наукових праць про діяльність в Криму та Північній Таврії у досліджуваній період всього спектру політичних партій. У 20-80-ті рр. висвітлювалася лише історія більшовицьких організацій Криму та Північної Таврії.

Історична література 20-х років носила мемуарний характер. Перша публікація про події 1905 р. в Криму з'явилася ще у фатальному 1917-му. Брошура есера Л.Я.Резникова містить ряд деталей про події жовтня-листопада 1905 р. в Севастополі, які заслуговують уваги. Він справедливо вказав на міждієвні розбіжності з питань про необхідність бунту. Автор надав завищену оцінку "соціалісту поза партіями" П.П.Шмідту, назвав його "великим трибуном" і борцем, людиною "духовної краси". На наш погляд, він правильно помітив мотив вчинку Шмідта, який погодився очолити "уже загублену справу", щоб уникнути кровопролиття й підготувати Миколу II піти на політичну модернізацію країни. Образ і дії "червоного лейтенанта" у подальшій історичній літературі. Резников Л.Я. Лейтенант Шмідт. 1905р., -Симферополь, 1917.

турі були інтерпретовані в прокомуністичному дусі. Не можна погодитися з автором в тому, що 19 жовтня 1905 р. Севастопольська дума прийняла "першою в Росії постанову виключно політичного змісту".¹

У 1924-1925 рр. з'явилися статті І.Геліса, В.Камшицького та К.Урановського про події першої російської революції в Симферополі та Керчі, в яких побіжно і негативно йшлося про політичних супротивників ленінців.²

У 1928 р. вийшла невелика робота М.І.Лебедева,³ яка тільки торкнулася мікрореволюційного часу. Змальовувачи його в густих барвах антицаризму, автор неправильно стверджував, що з 1911 р. революційний рух в Севастополі почав міцніти, а наступного року досяг свого апогею. Однак реальний факт полягав в тому, що не тільки в Севастополі, а й в усій Таврії з кінця 1909 р. і аж до 1917 р. діяльність революційних партій /як і ліберальних та монархічних/ була ледь помітною, а населення перебувало в політичній апатії. Гучно названа, ця брошура тільки накреслила штрихи до революційної панорами Криму та була призначена для використання в пропагандистській роботі та екскурсійній справі.

Подіям 1917-1918 рр. були присвячені невеликі праці М.Ф.Бунегіна та М.Чуднова,⁴ кілька статей більшовицьких функціонерів О.Біркенгофа, Д.Гаввіна, П.Грудачова, В.Єлагіна, І.Констансова,

1.Резников Л.Я. Зазн.пр.- С.12.

2.Геліс И. Симферополь в период первой русской революции//Революция в Крыму.- 1925.- №-1.- С.3-34; Камшицкий В. Керченский погром 1905 г.//Там же.-1924.- №-2.-С.55-71; Его же.Революционное движение в Крыму//Там же.-1925.- №-1.- С.35-74; Урановский К.Первая революция в Феодосии//Там же.-1925.-№-1.-С.75-108.

3.Лебедев М.И. Революционный Севастополь /Крымская история революционного движения/.- Симферополь,1928.

4.Бунегин М.Ф.Революция и гражданская война в Крыму.1917-1920.- Симферополь,1927; Его же. Год борьбы за Советскую власть. /Очерки по истории Крымской организации ВКП/б/ в 1917-1918гг. //Революция в Крыму.-1927.-№-7.-С.5-35; Чуднов М. Крымский Октябрь.Исторический очерк.- Симферополь,1928.

А.Лисенка, Л.Рахіля, І.Фірлевса та ін.¹ Торкачись проблеми розстановки політичних сил, ці автори правильно писали про "повне засилля" партії есерів та меншовиків в Криму весновлітку і падіння їхнього авторитету восени 1917 р., згадували про появу груп лівих есерів, меншовиків-інтернаціоналістів. Однак перші більшовицькі історики не висвітлювали створення і діяльності партій, опозиційних ленинцям, в тому числі національних – українських, кримськотатарських, єврейських, вірменських та ін. Деякі історики-марксисты, не маючи достатньої кваліфікації, перестали відрізняти "соціал-угодовців" від кадетів. Не аналізувався в цей час чисельний та соціальний склад партій, їхня політична лінія.

В 30-і роки радянська історико-партійна література була ще більш задогматизована та ідеологізована. Першим і єдиним дослідженням, присвяченим Кримському союзу РСДРП, є книга В.Советова². Період, що він описує, не позбавлений індивідуальності, в роботі названо кілька прізвищ меншовиків і більшовиків. Автор показав участь кримських делегатів в деяких партійних з'їздах і конференціях, навів ряд фактів демонстрацій, мітингів, маївок та страйків, а в додатках – кілька прокламацій губернської парторганізації РСДРП. Окрему главу було при-

І.Биргенгоф А. История большевистского переворота в Ялте // Революция в Крыму. – 1922. – №1. – С.37-40; Гавен Ю. Октябрь в Крыму // Там же. – 1922. – №2. – С.5-24; Его же. Возникновение Крымской организации Р.К.П. /большевиков/ // Там же. – 1923. – №2. – С.5-15; Грудачев П. Октябрьские дни в Феодосии // Там же. – 1928. – №8. – С.66-68; Елагин В. Евпаторийский Октябрь и начало Советской власти // Там же. – 1922. – №1. – С.41-48; Констансов И. Большевистский переворот и первые шаги Советской власти в Феодосии // Там же. – 1923. – №2. – С.78-90; Лисенко А. Крым до второго прихода Советской власти // Там же. – 1923. – №2. – С.15-27; Рахиль Л. Октябрьские дни в Симферополе // Там же. – 1922. – №2. – С.25-31; Фирлевс И. Октябрьский переворот в Симферополе // Там же. – 1922. – №2. – С.33-36 и др.

2. Советов В. Социал-демократия в Крыму. 1898-1908 гг. Исторический очерк. – Симферополь, 1933.

свячено більшовицькій організації – Севастопольському військово-воєнному комітету. Автор правильно зазначив, що "з падінням меншовицького впливу після провалу / в Севастополі листопадового 1905 р. – В.К./ повстання посилюється вплив есерів"¹. В розповіді не завуальовується той факт, що більшість керівників перших с.-д.гуртків були засланими єврейськими революціонерами. До здобутків цієї невеликої книги треба також причислити розгляд позицій меншовиків і лєнінців щодо III з'їзду РСДРП, ліберального та селянського руху, булігінської Думи. Але він недостатньо висвітлює питання про викинення низових організацій, не з'ясував часу створення с.-д.формувань у Євпаторії, Джанкої, Ялті та деяких інших місцях, неправильно датував момент організаційного оформлення перших с.-д.гуртків. В.Советов усіяло підкреслював "велику перевагу" соціал-демократів перед есерами, гнчакістами, дашнаками, поалій-ціоністами, анархістами. Розповідь закінчується описом подій 1906 р., хоч хронологічні рамки були заявлені інші.

Єдиною працею, присвяченою діяльності окремої національної партії, залишається книга А.К.Бочагова², написання "на соціальне замовлення", в якій, на жаль, не наводяться достовірні дані про створення й діяльність цієї кримськотатарської партії в 1917 р., перекручена її історія, підкреслюється "націоналістична", "контрреволюційна" суть партії.

Цікавий фактичний матеріал про 1917–1918 рр. містять невеликі праці М.Л.Атласа, В.Советова³. Написані свідками революційних подій, книги перекручували роль і діяльність політичних супротивників більшовиків, підгонили місцевий історичний матеріал під схему розвитку політичного процесу в центральних регіонах імперії, неточно подавали розстановку політичних сил в Криму. При цьому Північна Таврія не потрапляла в приціл історико-партійних досліджень.

1. Советов В. Зазн. пр. – С. 101.

2. Бочагов А.К. Милли-Фирка. Национальная контрреволюция в Крыму – М., 1930.

3. Атлас М.Л., Советов В. Расстрел советского правительства республики Тавриды. – Симферополь, 1933.

Як бачимо, література 20-х - першої половини 30-х років да-
ла невеликий матеріал для дослідження цієї теми.

В другій половині 30-х -першій половині 50-х рр. вивчення
революційного минулого Криму та Північної Таврії, в т.ч. істо-
рії політичних партій, різко скоротилося. Виняток склали кан-
дидатські дисертації військових істориків П.І.Попова та А.І.Це-
цоріна¹, присвячені діяльності більшовиків на Чорноморському
флоті, а також побіжний опис революційних подій початку ХХ ст.
в узагальнюючій праці П.М.Надинського² та публікація спогадів
К.Фельдмана³.

Науковий інтерес до революції 1905-1907 рр. зріс у зв'язку
з її 50-річчям. Подавши вперше загальну картину подій тих років
в Криму та Північній Таврії, Г.Г.Губенко⁴ тільки торкнулася ви-
никнення с.-д.організацій та, не зазначивши дати створення
Кримського союзу РСДРП, справедливо відзначила, що його керів-
ництво було меншовицьким. Описуючи першу в губернії першотрав-
неву демонстрацію 1901 р. в Сімферополі, Г.Н.Губенко не сказа-
ла про те, що її організаторами були члени єврейської партії
Поалей-Ціон. Автор сконцентрувала увагу на роботі в масах тіль-
ки соціал-демократів та бездоказово стверджувала, що серед
матросів броненосця "Потьомкін" було немало єсерів, анархістів
та меншовиків. В тому, що в її праці політичним подіям даються
"сталінські" оцінки, провини історика немає: наприклад, "Мані-
фест 17 жовтня" носив "облудний" характер, а в дні після його
опублікування "поліція й чорна сотня затопили вулиці кримських
міст кров'ю"⁵. Насправді ж саме революційні організації та групи

1. Попов П.И. Большевики Черноморского флота в период подготов-
ки и проведения Великой Октябрьской социалистической револю-
ции (Апрель 1917-январь 1918 гг.). - М., 1952; Цецорин А.И.
Большевистская организация Черноморского флота в борьбе за
власть Советов на флоте. 1917-начало 1918 г. - М., Рига, 1947.
2. Надинский П.Н. Очерки истории Крыма. - Т. I. - Симферополь, 1951.
3. Фельдман К. Броненосец "Потемкин" /Воспоминания участника/. -
М., 1938.
4. Губенко Г.Н. Революционное движение в Таврической губернии
в 1905-1907 гг. - Симферополь, 1955.
5. Там же. - С. 54.

спровокували консервативно настроєних громадян на єврейські погроми. Виходячи з неправильних посилянь, Н.Г.Губенко дійшла висновку, що "підступні дії меншовиків послабили керувачу силу революції" ¹. Подібних висновків дійшов і Ф.Кунцевич ², праця якого відрізняється від попередньої меншим регіоном дослідження та укріпленням ряду нових фактів, почерпнутих з документів архіву Кримського обкому КПУ. Автор солідарно з Г.Н.Губенко вважав, що більшовики проводили послідовну революційну (читай: екстремістськи-авантюристичну – В.К.) лінію, а "меншовицькі верховоди" своєю опортуністичною політикою зрадили інтереси робітничого класу й гальмували хід революції. Про діяльність інших партій в брошурі не згадувалося.

Кримські історики по-різному визначали час оформлення с.-д. гуртків та організацій, що наочно показує складена нами таблиця, наведена в додатках. Не вказувалися парторганізації невеличких повітових міст і сіл /наприклад, в Каховці, Старому Криму, Голій Пристані, Генічеську, с.Лісовому/, на окремих підприємствах, в учбових закладах та сільськогосподарських економіях. Часто автори не називали імен їхніх лідерів. Дослідників з с.-д. комітетів Північної Таврії цікавила лише Мелітопольська організація, тому що вона входила до складу Кримського союзу, про Бердянський та Дніпровський парткоми РСДРП не згадувалося в зв'язку з тим, що вони знаходилися у сфері діяльності Катеринославського та Херсонського губкомів партії.

З середини 50-х років дослідження революції 1905–1907 рр. в Таврійській губернії практично припинилося.

З початком хрущовської "відлиги" та послабленням цензури в історичній науці відзначався деякий підйом. Цьому сприяв і 40-річний ювілей "Великого Жовтня", відзначений виходом ряду праць і статей, присвячених революційному рухові як в загальноросійському, всеукраїнському масштабах, так і в окремих регіонах.

Вперше загальну картину подій 1917–1918 рр. змалював П.Н.Надинський ³: з позицій марксистсько-ленінської методології він коротко охарактеризував політичну обстановку в Криму після Люті. Губенко Г.Н. Зазн. пр. – С.109.

2.Кунцевич Ф. Революция 1905–1907гг. вКриму.–Симферополь, 1955.

3.Надинский П.Н. Очерки по истории Крыма.–Ч.П.–Симферополь, 1957.

невої революції, навів факти "важкої та стійкої боротьби радянських людей проти внутрішньої контрреволюції, сил розбитого царського режиму", перебільшував "контрреволюційну" діяльність українських та кримськотатарських націоналістів, перебільшив роль в революції матросів Чорноморського флоту, яка до нього применшувалася ¹. Автор негативно оцінював новими результатами виборів у Всеросійські Установчі збори по Таврійському і флотському округах, кримський історик справедливо відзначав перемогу есерів та "значний успіх буржуазно-націоналістичних партій". А висновки з цього робив прямо протилежні. Посилаючись на те, що 46 процентів громадян не брали участі у виборчій кампанії /на нашу думку, політично індіферентне населення/, він бездоказово стверджував, що це були ті прошарки населення, які свої надії на світле майбутнє пов'язували не з Установчими зборами, а з владою Рад ². Охлократію, дезорганізацію виробництва, втрату бойової могутності флоту та інші негативні явища, які відзначалися після захоплення влади більшовиками, автор виправдовував малочисельністю останніх, недостатньо жорсткою боротьбою місцевих лєнінців з контрреволюціонерами, злочинцями та анархістами. Падіння більшовицької влади в Криму, на думку Надінського, сталося тому, що склалися несприятливі зовнішньополітичні умови, а головне, тому, що "радянські організації не перетинали шлях з потрібною енергією та рішучістю антирадянським, контрреволюційним підступам та виступам дрібнобуржуазних партій" ³. При цьому автор заплочував очі на альянс більшовиків та анархістів у руйнівній роботі. Оброєний загін під командуванням О.В.Мокроусова брав участь у насаджуванні більшовицької диктатури не тільки в Криму, а й у Північній Таврії та на Дону. Підкреслимо, що в нарисах П.Н.Надінського, як і в інших працях радянських істориків, консервативно-монархічні, ліберальні та помірковано-соціалістичні партії краю об'єднувалися в єдине поняття - "контрреволюційні елементи".

У 1959 р. вийшла невеличка книжка В.С.Горякіної ⁴, в якій в основному правильно визначено дати оформлення с.-д.організацій. Надінський П.М. Зазн.пр. -С.3.

2. Там же. -С.39.

3. Там же. -С.100.

4. Горякіна В.С. Ленинская "Искра" в Таврической губернии. -Симферополь, 1960.

цій у 8 містах Криму та Північної Таврії.

В наступному році Л.І.Волошинов захистив опубліковану монографію як кандидатську дисертацію¹. Справедливо зазначаючи, що політична обстановка в губернії була виключно складною і суперечливою, він нанизував місцевий фактологічний матеріал на схему розвитку революції, яка вже склалася в науці. Разом з тим скрупульозний історик визначив ряд її характерних рис для Таврійської губернії, в т.ч. перевагу в політичному спектрі "дрібнобуржуазних" партій, найбільший вплив серед яких мали есери, а також слабкість та малу чисельність більшовицьких організацій. До того ж, на думку Л.І.Волошинова, боротьба більшовиків за селянство ускладнювалася українськими та кримськотатарськими буржуазними націоналістами. Незважаючи на те, що продовжували існування сталінські "заготівки" у висвітленні історії партії та догми, кримський дослідник поволі говорив про значні реформістські сили краю, про добре організовані українські та кримськотатарські рухи.

В середині 60-х років історики приступили до вивчення діяльності буржуазних та "дрібнобуржуазних" партій, ставлячи перед собою мету поглиблено дослідити розстановку основних політичних сил, тактику більшовиків та пояснити гостроту боротьби за владу у 1917 р. В 60-і-першій половині 80-х років з'явилися значні праці, присвячені так званим непролетарським партіям. Виділимо праці В.В.Коміна, Л.М.Спіріна, Х.М.Астрахана². Історики Н.В.Рубан, С.Канев, В.К.Гусев зайнялися історією соціалістичних³, Н.Г.Ду-

1. Волошинов Л.І. Октябрь в Крыму и Северной Таврии.- Симферополь, 1960.

2. Комин В.В. Банкротство буржуазных и мелкобуржуазных партий в России в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции.- М., 1965; Спиринов Л.М. Классы и партии в гражданской войне в России.- М., 1968; Астрахан Х.Ш. Большевики и их политические противники в 1917 г.- Л., 1973.

3. Рубан Н.В. Октябрьская революция и крах меньшевизма.- М., 1968; Канев С. Октябрьская революция и крах анархизма.- М., 1974; Гусев В.К. Партия эсеров от мелкобуржуазного революционаризма к контрреволюции.- М., 1975.

мова, В.А.Кувшинов, В.П.Шелохаев – ліберальної¹, Г.З.Іоффе та Л.М.Спірін – монархічних партій Росії. Було проведено серію високоєнітих наукових конференцій².

Меншоу міроу ця проблема розроблялася в Україні. Монографія І.Ф.Кураса³ досі залишається єдиним докладним дослідженням з історії українських соціалістичних партій з моменту їхнього виникнення в кінці XIX в. та до ліквідації у 1925 р.⁴ В ній подано програмні, тактичні та організаційні основи українських революційних партій, їхні погляди з національного питання в різні періоди революційного та мікрореволюційного часу. Надано великий документальний матеріал. Разом з тим ця фундаментальну працю написано з позицій ленинської інтернаціональної теорії. Треба відзначити праці С.Б.Буравченкової, Р.І.Ветрова та А.М.Черненка⁵, присвячені діяльності українських есерів і меншовиків.

Проблемою історії українських політичних і національних пар-

1. Думова Н.Г. Кадетская контрреволюция и ее разгром. – М., 1982; Кувшинов В.А. Разоблачение партией большевиков идеологии и тактики партии кадетов /Февраль–октябрь 1917 г./.– М., 1982; Шелохаев В.П. Кадеты – главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905–1907 гг.– М., 1983.
2. Иоффе Г.З. Крах российской монархической контрреволюции. – М., 1977; Спирін Л.М. Крушение помещичьих и буржуазных партий в России. – М., 1977.
3. Непролетарские партии и организации национальных регионов России в Октябрьской революции и гражданской войне. – М., 1980; Великий Октябрь и непролетарские партии. – М., 1982; Непролетарские партии России з годы буржуазно-демократических революций и в период назревания социалистической революции. – М., 1982; Рабочий класс России, его сторонники и противники в 1917 году. – М., 1989.
4. Курас И.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К., 1978.
5. Буравченкова С.Б. Борьба большевиков Украины против идеологии и политики УСДРП /Март 1917–январь 1920 гг./.– Кандидатская диссертация. – К., 1981; Ветров Р.И. Победа Октябрьской революции и крах меньшевизма на Украине. – Харьков, 1983; Ветров Р.И., Черненко А.М. Черненко. Октябрьская революция и банкротство эсеров на Украине. – Днепропетровск, 1983 и др.

тії займалися також Ю.М.Гамрецький, В.О.Чирко та ін.¹

Особно підкреслимо, що у вищезазначених працях істориків СРСР, в т.ч. українських, дуже рідко зустрічаються відомості про роботу партійних організацій Таврійської губернії.

В 60-і-80-і роки в Криму наша тема також не стала предметом досліджень. Головним напрямком наукових розробок цих років було вивчення діяльності в Таврії більшовицьких організацій і Рад. Досить назвати кандидатські дисертації М.С.Руденко, Є.Г.Овсєєнко, К.Я.Зенченко, О.М.Вікторова, В.О.Широкова, Л.П.Кононенко/Гарчевої², а також єдине дослідження з історії революційних 1917-1918 рр. Північної Таврії В.Я.Борщевського³, історико-партійний нарис І.С.Чирви⁴, нариси з історії обласних партійних організацій Компартії України⁵. В них було використано нові документальні матеріали про роботу в Криму та Північній Таврії "єдино революційної" лєнінської партії, про її внесок у побудову нового суспільства, а помірковано-соціалістичні Ради характеризувалися як "угодовські", усі політичні та національні партії, за винятком більшовицької, відсилалися до табору контрреволюції і подавалися в негативному плані. Зрозуміло, усі ці праці було написано в руслі ідеологічних настанов свого часу.

- Десятиріччя між соціальними вибухами 1905-1907 і 1917 рр., як і раніше, залишалося і залишається донині "білою плямою" історії
1. Гамрецький Ю.М. Криза дрібнобуржуазних партій на Україні в 1917 р. - УІЖ. - 1976. - №12; Чирко В.О. Крах ідеології та політики національної партії укапівців. - УІЖ. - 1968. - №12.
 2. Руденко Н.С. Борьба за победу и упрочение Советской власти в Крыму /Ноябрь 1917-апрель 1918гг./.-М., 1968; Овсєєнко Е.Г. Советы Северной Таврии в борьбе за установление Советской власти /Февраль 1917-апрель 1918 гг./.- К., 1968; Зенченко К.Я. В.И. Ленин и революционное движение в Крыму.-К., 1970; Викторов А.М. Установление Советской власти и первые шаги советского государственного строительства в Крыму/Февраль 1917-апрель 1918гг./ Харьков, 1974; Широков В.А. Большевики Черноморского флота в борьбе за власть Советов. Март 1917-июнь 1918 гг.-Одесса, 1977; Кононенко Л.П. Создание Советской социалистической республики Тавриды и деятельность ее ЦИК и СНК.- Днепропетровск, 1981.
 3. Борщевский В.Я. Бердянск помнит 1918 год. - Запорожье, 1962.
 4. Чирва И.С. Крым революционный.- К., 1963.
 5. Очерки истории Херсонской областной партийной организации.- Симферополь, 1981; Очерки истории Запорожской областной партийной организации.- К., 1968; Очерки истории Крымской областной партийной организации.- Симферополь, 1981.

краю.

Правдивому розумінню революційного процесу заважали нашарування, привнесені в історичну науку культом особи Сталіна та системою заборон і замовчувань, яка існувала в 70-і роки. Оскільки протягом тривалого часу про багату політичних партій подавалася дуже обмежена інформація, а їхня історія подавалася у викривленому вигляді, важливе значення мають сучасні дослідження, в яких використано широкий і різноманітний документальний матеріал.

В роки перебудови і згодні триває полеміка зі спірних питань політичної історії, відкриваються її нові сторінки, розширюється база першоджерел, виробляються нові підходи, відбувається поглиблене переосмислення історичного матеріалу. В цьому переконують праці Г.Д.Алексєєвої, Н.Г.Думової, М.І.Леонова, Д.Б.Павлова, І.М.Пушкарьової, Л.М.Спіріна, В.В.Шелохаєва¹. Багатопартійності першої чверті ХХ ст. присвячено серію статей російських істориків².

Цю проблему активно розробляють останнім часом і українські історики Ю.М.Гамрецький, А.П.Грипенко, Ю.Ю.Кондуфор, І.Ф.Курас,

-
1. Алексєєва Г.Д. Критика эсеровской концепции Октябрьской революции. — М., 1989; Думова Н.Г. Кадетская партия в первой мировой войне и Февральской революции. — М., 1988; Леонов М.И. Эсеры в революции 1905–1907 гг. — Самара, 1992; Павлов Д.Б. Эсеры — максималисты в первой российской революции. — М., 1989; Пушкарева И.М. Рабочее движение в России в период реакции. 1907–1910. — М., 1989; Спирия Л.М. Россия. 1917 год. Из истории политических партий. — М., 1987; Шелохаев В.В. Идеология и политическая ориентация российской либеральной буржуазии в 1910–1914 гг. — М., 1991
2. Волобуев О.В., Ильяшук Г.И. Послеоктябрьский меньшевизм // История СССР. — 1991. — № 2. — С. 32–51; Кривенький В.В. Анархисты — "подносчики снарядов" // Полис. — 1993. — № 2. — С. 150–156; Павлов Д.Б., Шелохаев В.В. Октябристы, "партия пропавшей грамоты" // Полис. — 1993. — № 2. — С. 144–150; Степанов С.А. Черносотенцы: "революционеры наизнанку" // Полис. — 1993. — № 1. — С. 154–161; Шелохаев В.П. Кадеты, или искусство компромисса // Полис. — 1993. — № 1. — С. 132–141; Шеметин А.Л. 1917 год: меньшевистская альтернатива // Полис. — 1993. — № 1. — С. 124–131 и др.

В.Ф.Солдатенко, М.Г.Щербак, Д.Б.Яневський та ін.¹

Вперше після 1917 р. видано програми близько 30 українських політичних партій, що діяли в кінці XIX ст.—перших 20-ти роках нинішнього століття. Відрадно, що після тривалої перерви відновилася робота з публікації документальних матеріалів, почалося видання спогадів політичних емігрантів та українських зарубіжних істориків².

В 1987 р. з'явилася перша історіографічна праця кримських вчених П.І.Гарчева та Л.П.Гарчевої з історії встановлення влади Рад у Таврійській губернії³. В цій публікації було зроблено правильні висновки про те, що "з історичній літературі не висвітлювалися створення і діяльність в Криму та Північній Таврії таких дрібнобуржуазних течій і партій, як анархісти, українські есери та українські соціал-демократи, бундівці та ін."⁴.

Деякі праці другої половини 80-х—початку 90-х років зберігають ідеологічний "наліт" доперебудовного часу.

В спеціальній статті О.Г.Зарубін⁵ звернувся до історії кримсько-татарської партії Миллі-Фірка, яка в радянських дослідженнях оцінювалася однозначно як контрреволюційна буржуазно-націоналістична організація. Однак автор обійшов стороною спірне питання

І.Гамрецький Ю.М.Більшовики та їхні політичні супротивники на Україні в 1917 році: співвідношення сил //УІЖ.—1987.—№-II.—С.64-79; Гриценко А.П.Політичні сили у боротьбі за владу в Україні /кінєць 1917 р.—початок 1919р./.—К.,1993; КондуборЮ.Ю.Револуційні події 1917р. на Україні: пошук альтернативи//УІЖ.—1990.—№-II.—С.10-20; Курас И.Ф.,Солдатенко В.Ф. Социалистический выбор украинского народа//Коммунист.Украины.—1989.—№-5.—С.41-57; Щербак М.Г. Царська охранка у боротьбі проти революційного руху на Україні /1895-1917рр./// УІЖ.—1990.—№-2.—С.40-42; Яневский Д.Б.Украинская Рада: первые шаги к национальному государству.Март-ноябрь 1917 г.//Философия и социологическая мысль.—1990.—№-8.—С.74-88 и др.

2.Українські політичні партії кінця XIX—початку XXст./Програми і довідкові матеріали.—К.,1993.

Первый штурм.—М.,1990; Карр Э.Х.Русская революция: от Ленина до Сталина.1917-1929.—М.,1990; Мельгунов С.П.Красный террор в России.1918-1923.—М.,1990; Гунчак Т. Україна.Перша половина XX століття.Нариса політичної історії.—К.,1993; Субтельний О.Украина.История.—К.,1994 и др.

3.Гарчев П.И.,Гарчева Л.П. Изучение истории установления Советской власти в Таврической губернии//Историография Великой Октябрьской социалистической революции на Украине.—К.,1987.

4.Там же.—С.160.

5.Зарубин А.Г. К истории Милли-Фирка/Национальной партии//Крымский музей.—1994.—№-I.—С.39-46.

про час виникнення цієї партії і навіть мало відомостей про її діяльність в 1917-початку 1918 рр.

Огляд літератури свідчить, що до нинішнього часу немає спеціальної праці, в якій розкривалася б діяльність політичних і національних партій в Криму і Північній Таврії, аналізувалася б політична обстановка і співвідношення політичних сил в 1899-1918 рр.

Завданням цього дослідження є комплексне вивчення діяльності всього спектру політичних партій і національних формувань у революційні та міжреволюційні роки. Виходячи з цього і враховуючи наявність багатьох "білих плям" в політичній історії регіону початку століття, автор поставив за мету вивчити такі питання:

- процес оформлення партійних організацій напередодні і в ході революції 1905-1907 рр., ліквідації політичних формувань після її поразки, партійне будівництво в 1917 р.;
- кількісний і соціальний склад розміщення політичних і національних партій;
- лідери і активні працівники партформувань;
- форми і методи роботи партійних організацій в 1899-1918 рр.;
- зв'язок місцевих парторганізацій з центральними органами партій та участь делегатів Криму і Північної Таврії в роботі всеросійських, всеукраїнських та обласних партійних і радянських з'їздів та конференцій;
- політизованість та партизованість населення в різні періоди революційних і міжреволюційних років;
- роль національних партій і рухів у політичному процесі досліджуваного регіону;
- зародження політичної конфронтації в 1905 і 1917 рр., співвідношення політичних сил;
- причини перемоги і падіння анархо-більшовизму в Таврії;
- особливості політичного процесу регіону;
- оцінка діяльності організацій революційних, ліберальних і монархічних партій.

Для виконання наміченої мети використано такі методи гуманітарних досліджень: історичне співставлення, логічна послідовність, науковий об'єктивізм та історизм, системний підхід, що базується на всебічному і критичному аналізі архівних докумен-

тів, матеріалів і літератури різного політичного спрямування, перепроверці достовірності фактів.

Базу першоджерел дисертації склали архівні документи, матеріали періодичної преси, тематичні збірники опублікованих документів і матеріалів, хроніки революційних подій, мемуарна література.

Основним джерелом для наукового аналізу і узагальнень послужили матеріали 54 фондів 14 архівів Москви, Санкт-Петербурга, Києва, Одеси, Запоріжжя, Херсона, Сімферополя. Найбільшу цінність являють фонди Російського центру зберігання і використання документів новітньої історії /РЦЗВДНІ, Москва/ "ЦК РСДРП/б/ /Ф.17/, "ЦК РСР" /Ф.274/, "ЦК РСДРП/м/" /Ф.275/, фонди ЦДАЕР /Москва/, "НКВС РРФСР" /Ф.393/, "Всеросійський ЦВК Рад" /Ф.Р-1235/, "Головне управління у справах міліції МВС" /Ф.1791/, ЦДАЕР /Київ/ - "Всеукраїнський ЦВК Рад" /Ф.3165/, ЦДІА. В них почерпнуто інформацію, що надходила в центральні партійні органи про стан справ у місцевих парторганізаціях, матеріали партійних з'їздів і конференцій, в роботі яких брали участь делегати з Таврії, протоколи засідань губернських і міських партійних комітетів, відомості про політичні акції, друкована продукція. В Центральному державному архіві Криму /ЦДАК/ зберігаються численні зведення і агентурні відомості Таврійського губернського жандармського управління, яке займається політичним розшуком /Ф.706/, доповіді міських і повітових відділень поліції генерал-губернатору про демонстрації, мітинги, партійні збори і страйки, про політичні настрої жителів краю /Ф.26 "Канцелярія Таврійського губернатора", Ф.27 "Таврійське губернське управління"/, а також зберігаються матеріали слідств у справах учасників бунтів на Чорноморському флоті в 1905, 1907, 1912 рр. Завдяки документам цих фондів вдалося проаналізувати політичну активність населення регіону, його реакцію на події, що відбувалися в центральних областях імперії, виявлено десятки прізвищ функціонерів, опозиційних лєнінцям партії.

Особне місце в дослідженні відведено матеріалам періодичної преси за 1901-1918 рр. /78 найменувань газет і журналів усіх політичних напрямків/. Раніше ідеологічні перепони не дозволяли історикам широко використовувати матеріали монархічної, ліберальної, помірковано-соціалістичної преси, що звучувало першоджерельну базу досліджень. Задіяні нами легальні та нелегальні періодичні видання є незамінним джерелом для уточнення розстановки

політичних сил, партійної роботи в масах та ін. Всеросійські партійні журнали публікували в 1917-1918 рр. звіти з'їздів, доповіді з місць і тим самим розкривали зв'язки політичних формувань Таврії з центральними та обласними партійними комітетами¹.

Частину архівних документів і матеріалів періодичної преси було опубліковано. При написанні дисертації були використані документальні матеріали, зміщені у збірники Кримського Істпарту в 1922-1932 рр. Цінні відомості про політичну ситуацію в Криму в 1905-1907 і 1917-1918 рр. містять тематичні збірники, що вийшли з друку в 1940, 1955 і особливо в 1957 роках.² Ці, а також публікації першоджерел в Україні та Росії³, дали незначний матеріал про діяльність політичних та національних партій в Таврійській губернії. Вищезазначені збірники видавалися в той час, коли єдиною революційною партією вважалася РСДРП/б/ і відповідним був відбір документів і публікацій. Автор враховував ідеологічне, партійне спрямування цих видань.

Важливим першоджерелом для цього дослідження стали мемуари партійних діячів, безпосередніх учасників революційних подій, але в основному це спогади членів ВКП/б/. Зберегли свою цінність опубліковані статті Н.І.Бронзоса, І.Генова, І.Є.Денисенка, Є.Є.Єчина, Я.Журавльова, А.А.Лисенка, В.І.Можайського, Р.А.Циро-

1. Еврейская рабочая хроника. 1917-1918; Голос Бунда. 1917; Народный социалист. 1917; Партийные известия. 1917; Трудовая мысль. 1917 и др.
2. Революционное движение в Крыму. 1880-1907. - Симферополь, 1940; Революционное движение в Таврической губернии в 1905-1907 гг. - Симферополь, 1955; Севастопольское вооруженное восстание в ноябре 1905 г. - Симферополь, 1957; Борьба за Советскую власть в Крыму. - Симферополь, 1957; За власть Советов. - Запорожье, 1957; Победа Советской власти на Херсонщине. - Керсон, 1957; Под знаменем Великого Октября. - Мелитополь, 1957.
3. Переписка ЦК РСДРП/б/ с местными партийными организациями. - М., 1957; Революционное движение в России после свержения самодержавия. - М., 1957; Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти. - К., 1962; Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. - К., 1982 и др.

гова, А.Рнжих, В.В.Самохвалова, О.С.Середа, А.Фішмана та ін.¹ Але їхні спогади мають багато викривлених фактів, неточностей, неправильних оцінок і датувань подій.

Тверезу оцінку діяльності більшовиків Криму на шляху до влади давали видні діячі кадетської партії князь В.О.Оболенський та публіцист Д.С.Пасманик, мемуари яких написано по свіжій пам'яті в еміграції, там же опубліковані і, на жаль, дійшли до нас тільки зараз².

Велика колекція неопублікованих спогадів міститься в Кримському обласному партійному архіві /КОПА, нині структурний підрозділ ЦДАК/. Учасники бунту на броненосці "Потьомкін", які повернулися 1917 р. в Крим з еміграції, перебільшували вплив РСДРП серед військових моряків, їхню політизованість.³ Більшість мемуарних прець так і залишилися лежати на полицях місцевих архівів та музеїв.

Більшу увагу автор звертав на раніше не використані спогади політичних супротивників більшовиків - есерів С.А.Никанова, О.З.Мерліна, Л.Я.Резникова, поалей-ціоніста Н.Я.Помощникова та ін.⁴ На жаль, таких мемуарів зберіглося мало.

Було використано також неопубліковані мемуари, які зберігаються в Бердянському, Каховському, Мелітопольському, Євпаторійському, Ялтинському, Херсонському історико-краєзнавчих музеях. В цілому, видані і не опубліковані в Україні спогади учасників революційних подій надто суб'єктивні та містять суперечливі відомості про партії, вип'ячують роль РСДРП/б/.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вона є першим в Україні написаним з демократичних позицій спеціальним дослідженням про діяльність в 1899-1918 рр. усього спектру політичних формувань на матеріалах одного регіону - однієї з 9 українських губерній, Таврійської. В ній дається об'єктивний аналіз радянської і сучасної історіографії цієї теми.

1. Пролетарская революция.- М., 1921; В борьбе за Советский Крым /Воспоминания старых большевиков/.-Симферополь, 1958; Фишман Л. Решающие дни.- Симферополь, 1958; Жовтень на Запоріжжі.-Дніпропетровськ, 1969; Пирогов Р.А. Знамя над Митридатом.-Симферополь, 1973 и др.

2. Оболенский В.А. Мои воспоминания и мои современники //Таврические ведомости.-1994.- 12-19 августа; Пасманик Д.С. Революционные годы в Крыму.- Париж, 1926.

3. КОПА. Ф. 150, оп. 1, д. 234, 236, 375, 383, 389, 461, 632 и др.

4. Там же. Д. 587, 699, 834, 846 и др.

Новизна дослідження визначається і тим, що бурхливі події в Російській імперії на початку ХХ ст. змінили долі її народів, залишили глибокий слід в історії всього людства. Справжньої наукової історії того часу досі немає, великий і суперечливий стрибок Росії до "соціалізму" повною мірою ще не осмислено. При всьому розмаїтті оцінок революцій 1905-1907 і 1917 рр. вони стають нині об'єктом активного дослідження, великого інтересу політологів та істориків. Останні, вивільнившись від однозначного розуміння революційного процесу, намагаються відтворити правдиву картину революційного минулого в усій його складності та суперечливості, в т.ч. досліджувати розвиток політичного процесу як в центральних районах імперії, так і на її окраїнах.

Більшість використаних архівних документів, матеріалів періодичної преси, мемуарів уперше вводяться в науковий обіг. Залучення широкого і різноманітного кола першоджерел дало можливість автору вперше з позицій історичної правди висвітлити один з критичних періодів історії краю, не перегортаючи її не дуже приємних сторінок. По-новому висвітлюються такі відомі події і явища як першотравнева демонстрація 1901 року в Сімферополі, потьомкінський та листопадовий бунти чорноморців у 1905 р., політичні погляди кримських татар в революціях, українізація Чорноморського флоту і сухопутних частин в 1917 р., позиції і роль політичних партій, в т.ч. більшовицької та ін.

Новий документальний матеріал дав можливість вперше висвітлити етнополітичні конфлікти /еврейські погроми/ в 1905 р., терористичну діяльність ліво-радикалів в 1906-1908 рр., панісламістський рух кримських татар в 1910-1911 рр., діяльність політичних партій у міжреволюційні роки, виборчі кампанії 1907, 1912, 1917 років, партійний та національний склад багатопартійного крайового уряду в 1917 р., ескаляцію громадянської війни і червоний терор в 1917-на початку 1918 рр. та ін.

Вперше виявлено десятки лідерів і активістів монархічних, ліберальних і соціалістичних партій /крім більшовиків, яким в радянській літературі приділено достатньо уваги/. На визначних партійних діячів складено біографічні довідки.

Головні положення дисертації, які виносяться на захист:

І. Всі діючі політичні партії в 1905-1907 рр. в Криму і Північній Таврії, крім чорносотенних організацій і ліберальних партій, були прихильниками революційного перетворення країни,

а в 1917 р. — прихильниками ідеї Всеросійських Установчих зборів, перетворення Росії в демократичну республіку. Екстремізм гасел і дій в роки першої російської революції мав місце в тактиці, як лівого, так і правого флангу політичних сил.

2. В революції 1905–1907 рр. в краї переважали ліберально-демократичні настрої, а ідея насильницького повалення царизму широкого поширення не набула.

3. Після поразки першої російської революції політичний інтерес жителів краю потух, а так званого "нового революційного піднесення" в 1910–1914 рр. в Таврійській губернії не відбулося.

4. Серед національних партій найбільшу активність в Криму і Північній Таврії проявили в 1899–1907 рр. єврейські політичні партії та організації, які першими виступили проти царського самодержавства і першими зазнали жертв у цій боротьбі.

5. Кримськотатарський рух у роки першої революції в цілому дотримувався ліберальних позицій, а в 1917 р. виступив супротивником насильницької зміни державного ладу і більшовицької диктатури.

6. Українські партії в 1905–1907 рр. свою діяльність на Крим і Північну Таврію не поширювали, а в 1917 р. у краї діяли лише організації УПСР та УСДРП. Український визвольний рух в 1917 р. перебував у руслі помірковано-соціалістичної політики.

7. Найбільш впливовою політичною силою регіону в роки революції були партії соціалістів-революціонерів і соціал-демократів.

8. Політична активність населення краю в різні періоди революції проявлялася хвилеподібно, а ступінь його партизованості та політизованості був менш інтенсивним, ніж в центральних регіонах імперії. В Північній Таврії політичні процеси розвивалися менш інтенсивно, ніж на півострові.

9. Перебуваючи під стійким впливом поміркованих соціалістів та соціал-демократів, більшість жителів Криму і Північної Таврії виступала в 1917 р. проти будь-якого революційного насилля і вірила в ідею народного представництва.

10. Партія більшовиків проявила себе як партія політичного авантюризму, демагогії та екстремізму. Її підтримали анархісти і ліві есери. Помірковані соцпартії не зуміли консолідуватися і дати відсіч наступу анархо-більшовизму, відкрили левіцям шлях до влади, тим самим зрадили ідеї демократизації країни, сприяли

утвердженню тоталітарної більшовицької системи.

II. Взявши владу, більшовики встановили в Криму і Північній Таврії не "диктатуру пролетаріату"; а власну воєнну диктатуру. Політичний тероризм, розмах анархізму, революційне насилья, авантюризм і непримиренність до інакомислення ліворадикального угруповання в 1917-1918 рр. припинили розвиток багатопартійності, цивілізоване реформування країни, народження правової держави і громадянського суспільства. Такі методи і форми політичної боротьби призвели до анархії, громадянської війни та заслуговують категоричного осуду.

12. Багатопартійність і політичний плюралізм в демократичному суспільстві відіграють позитивну роль, оскільки активізують пошуки оптимального, прогресивного і безболісного шляху розвитку держави або окремого району. Але в умовах політичної та економічної кризи, посиленіх тягарем воєнного часу, вони стали негативним явищем, тому що посилили політичну нестабільність і поляризували суспільство, втягли в громадянську війну.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає в тому, що її результати і узагальнення можуть бути використані в розробленні нової об'єктивної концепції історії революції та громадянської війни в Україні та Росії. Введений у науковий обіг новий документальний матеріал може бути безпосередньо використаний при підготовці узагальнюючих наукових праць з політичної історії Криму, України і Росії, а також у навчальних посібниках з політології.

Апробація дисертації. Основні результати своєї роботи автор висвітлював у доповідях і повідомленнях на всеукраїнській конференції "Громадянська війна: нові підходи до вивчення проблеми" /Сімферополь, 15-18 жовтня 1990 р./, на науковій конференції "Проблеми історії Криму" /Сімферополь, 24-28 вересня 1991 р./, на I Всеукраїнському конгресі українців /Сімферополь, 9-11 жовтня 1992 р./, республіканській науково-громадській конференції "Крим і Росія: нерозривні історичні долі та культура" /Сімферополь, 10 березня 1994 р./, науково-практичній конференції "Проблеми відродження і розвитку шкіл з навчанням державними мовами Криму" /Сімферополь, 26-27 січня 1995 р./, на республіканській науково-практичній конференції "Проблеми міжнародних відносин у Криму в ХХ столітті" /Сімферополь, 26 травня 1995 р./, на науковій конференції "Громадянська війна: нові осмислення" /Сімферополь, 15-16 листопада 1995 р./ і в опублікованих працях. Матеріали дисертації викорис-

тані автором при розробці курсу "Історія України і Криму" та спецкурсу "Політична історія Криму ХХ століття", прочитаних студентам Кримського державного індустріально-педагогічного інституту, а також широко використовуються нині викладачами вузів і шкіл Криму в їхній педагогічній роботі.

П. СТРУКТУРА І ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертацію побудовано за проблемно-хронологічним принципом. Вона складається з 6 глав, що включають 15 розділів, закінчення, списку першоджерел і літератури, додатку.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, розглянуто ступінь її наукової розробки, визначено предмет, мету і завдання дослідження, обґрунтовано його хронологічні рамки, охарактеризовано використані першоджерела, розкриті новизна і практичне значення.

В I главі "Виникнення політичних партій в революції 1905-1907 рр." показано тривалий латентний період оформлення опозиційних режиму політичних формувань /гуртків, робітничих союзів, організацій/ і запізнення виникнення проурядових політичних об'єднань.

Ідеї революційної зміни державного ладу привнесли в Таврійську губернію політичні студенти-засланці, переважно єврейської національності. В 1899 р. перший марксистський гурток було створено в Сімферополі Вольфенсоном, того ж року такі гуртки з'явилися в Керчі та Ялті. В 1901 р. колишній студент Санкт-Петербурзького університету, член "Союзу боротьби за визволення робітничого класу" А. Шепетьєв організував кілька с.-д. гуртків у Севастополі, в квітні 1902 р. колишній студент Московського університету Яків Глозов - у Феодосії, влітку 1902 р. студенти Гамо і Фрід - в Мелітополі і тільки влітку 1903 р. с.-д. гурток з'явився в Бердянську і того ж року був переоформлений в організацію.

Як і по всій країні, чисельні гуртки об'єднувалися в союзи. В 1901 р. утворився "Сімферопольський робітничий союз" /організатор М. С. Лур'є/, у травні 1902 р. - в Севастополі. Відзначимо, що перші марксистські гуртки і робітничі союзи за своїм складом були інтернаціональні, хоч в них переважали представники єврейського народу. До них входили члени с.-д. партій Бунда, Поалі-Ціон, РСДРП. За нашими підрахунками в 1902 р. перші політичні формування регіону налічували близько 300 членів.

З початку 1902 р. робітничі союзи за допомогою партійних емі-

сарів переформувалися в організації РСДРП. Наприклад, з цією метою до Сімферополя з Харкова прибув уповноважений ЦК Павло Коган. Ця робота була призупинена через репресії урядових органів, але в квітні 1903 р. с.-д. організації зуміли об'єднатися в губернському масштабі і створили Кримський союз РСДРП /голова Мордхай Аронів/, до якого увійшли комітети Севастополя, Сімферополя, Керчі, Феодосії, Ялти і Мелітополя. Бердянська організація діяла під керівництвом Катеринославського комітету.

В ці роки такий же організаційний шлях пройшов і Таврійський союз партії есерів. Перший гурток соціалістів-революціонерів виник 1900 р. в Севастополі під керівництвом головлікаря міської лікарні С.А.Никонова. В 1901 р. з'явився "Керченський робітничий союз соціалістів". Восени 1903 гуртки есерів діяли в Сімферополі, Євпаторії, Феодосії, Ялті, с. Білоозерки Мелітопольського повіту та ін. пунктах. Влітку-восени 1904 р. відбувалося переформування гуртків в організації ПСР, які об'єдналися в губернському масштабі тільки в липні 1905 р. /голова губкому - колишній студент Новоросійського університету, член ЦК Лев Крицман/.

На початку століття створювалися перші гуртки і організації національних партій. На початку 1901 р. в Сімферополі виник підвідділ партії Поалій-Ціон /40-50 чл./, підпорядкований Катеринославському обласному партійному центру. В тому ж місті в 1903 р. оформилася організація вірменської партії Гнчак /40 чл./, трохи пізніше її відділення з'явилися в Севастополі, Феодосії та Ялті. Навесні 1904 р. в Севастополі було створено першу самостійну організацію Бунда /лідер - політичний засланець Теодорович/, а влітку того ж року в Сімферополі, Керчі, Феодосії, Ялті, Бердянську діяли формування вірменської партії Дашнакпутян. Цалітру партійних об'єднань доповнювали численні соціалістські організації.

З початком революції 1905 р. партійне будівництво в Криму і Північній Таврії помітно активізувалось. Організації РСДРП були вже в 17 пунктах губернії, число членів в них збільшилося в 1,5 рази і досягло 700. Комітети Бунда з'явилися також в Сімферополі, Керчі, Феодосії, Бердянську, Мелітополі. Влітку 1905 р. поалій-ціоністи Сімферополя, Севастополя, Євпаторії, Феодосії, Бердянська, Мелітополя, Орехова створили губернський союз. ПСР мала широку мережу своїх підвідділів /18 пунктів/ з чисельним складом не менше 1000 членів. В руслі неонародницької течії знаходилася губернська органі-

зація єврейської соціалістичної робітничої партії /лідер Лейба Абрам/, організації Дашнакцутюн, група кримськотатарських соціалістів-федералістів.

Угрупування ліворадикального напрямку склали групи анархістів у Севастополі, Сімферополі /Шнхус, Короп/, Керчі, Феодосії, Ялті /Іосип Годельштейн/ Бердянську /Нисон Сосновський/, Мелітополі; організації єврів-максималістів у Сімферополі, Феодосії і Бердянську і єдина більшовицька організація - Севастопольський воєнний комітет, створена в квітні 1906 р.

"Маніфест 17 жовтня" викликав до життя ліберальні партії. Організації кадетів з'явилися в Сімферополі /голова - В.А.Оболєнський/, Севастополі /П.Д.Лескевич/, Керчі /Д.Д.Посполітакі/, Феодосії /Соломон Крим/, Джанкої /П.Н.Толстов/, Ялті /лікарі Розанов і Волков/. В кінці 1905 - на початку 1906 рр. оформилися "Союзи 17 жовтня" в Севастополі, Сімферополі, Керчі /Тепенко і Коваленко/, Феодосії, Перекопі, Мелітополі та ін. пунктах. В Мелітополі була організація сеймовців, а в Сімферополі і Бердянську - відділення єврейської партії Цвіри-Ціон.

Крайній правий фланг було представлено "Союзами русского народа", створеними в Севастополі, Сімферополі, Євпаторії /священник В.Бошановський/, в Керчі /Безкровний, 200 ч./, Ялті, Бердянську та ін. містах. Дані про чисельний склад ліберальних і консервативно-монархічних організацій /за винятком деяких/ не збереглися.

За нашими даними, соціальний склад таврійських підвідділів революційних, ліберальних і монархічних партій був приблизно ідентичним. В кожному з них були представники робітників, середніх міських прошарків, інтелігенції і селян.

В главі перелічено десятки прізвищ партійних активістів. Уточнені відомості про час створення перших політичних формувань зведено в окрему таблицю.

Всього в 1905-1907 рр. в Криму і Північній Таврії були організації 18 політичних партій, які охопили своїм членством 8-10 тис. чоловік /2 проценти працездатного населення/. Половина партій були національними, що обумовлювалось етнічною структурацією населення. "Чисто кримських" партій /за винятком кримськотатарської соцгрупи/ не було, всі організації були низовими підрозділами всеросійських політичних партій і чорносотенних організацій (с. 39-46).

Ця глава присвячена діяльності політичних формувань Криму і Північної Таврії напередодні і в революції 1905-1907 рр. Після виникнення вони в першу чергу зайнялися політичною освітою співвітчизників. Не маючи власної видавничої бази, революціонери зв'язалися з партійними комітетами інших губерній і зарубіжними бюро РСДРП, Бунду, ПСР. Влітку 1902 р. у бібліотеці "Сімферопольського робітничого союзу" було вже близько 200 революційних видань, доставлених з С.-Петербурга, Москви, Києва, Харкова, Одеси, Катеринослава, Херсона, Нижнього Новгорода, в т.ч. брошури і листівки українською і єврейською мовами. Нестача місцевих партійних працівників поповнювалася пропагандистськими кадрами інших регіонів імперії.

З 1901 р. до січня 1905 р. місцеві с.-д. організації видали не менше 42 листівок тиражем 115 тис. примірників. В них усіляко дискредитувалася державна влада, допускались образи на адресу її органів, містилися заклики до збройної боротьби із самодержавством.

Вперше в історії Таврії відкриту політичну акцію провела 5 травня 1901 р. група членів партії Поалій-Ціон на чолі з колишнім студентом В. Громаном в Сімферополі. Ця першотравнева демонстрація єврейських трудящих не залишилась непоміченою "Искрой", редагованою на той час В. І. Леніним. Газета, а згодом і радянські історики давали викривлену оцінку цій події. Меморіальна дошка про ту подію й понині знаходиться на центральній вулиці міста.

На великому документальному матеріалі в цій главі показано, що в 1902-1904 рр. урядові органи змогли утримати революційно-налаштованих громадян від відкритих політичних виступів. Малочисельні і організаційно не зміцнілі політичні формування краю не змогли підняти хвилю страйкової боротьби, яку вважали одним з головних засобів революціонування трудящих.

У ці роки відбулося тільки 7 економічних страйків, в яких взяло участь близько 3000 чоловік. При цьому дії революціонерів в окремих страйках носили екстремістський характер (С. 374).

В 1904 р. революційні організації активно включилися в антивоєнну кампанію, з пропагандистською метою використовували погіршення матеріального становища населення, але їхні дії оперативно припиняла місцева влада.

Окремий розділ дисертації присвячено складанню політичного протистояння після трагічних подій 9 січня в Петербурзі. Натхнені

прикладом боротьби столичних революціонерів, місцеві партійні організації провели серію мітингів у Севастополі / 80, 100, 150, 200, 200, 300 і 2000 учасників /, Сімферополі, Мелітополі і деяких інших містах, але в цілому нашоухнулися на політичну пасивність населення. В січневі дні навіть найменшого сплеску страйкового руху в регіоні не відмічалось.

Незважаючи на це, революційні організації активізували агітаційно-пропагандистську діяльність. Тільки в січні-червні Кримський союз РСДРП випустив не менше 26 листовік тиражем 290200 примірників, організації РСР - 18 прокламацій, Поалій-Ціон - 7/не враховуючи перадрук брошур і газет центральних партійних органів/. Революційна пропаганда в цей час посилено розмивала законнослухність жителів губернії і ставала перепоною на шляху розвитку парламентаризму в Росії.

Крім інтенсивної роботи в цьому напрямку, місцеві революціонери створювали власні збройні формування. Уже в лютому 1905 р. Кримський союз РСДРП створив бойову дружину з 281 чоловіка, на утримання якої з Москви надійшло 15 тис. крб і кілька ящиків патронів. Бойова бригада революціонерів, очолювана якимсь Алімом, прибулим з Закавказзя, планувала збройне поставання на 9 січня 1906 р. Таким чином, за два місяці до встановлення III з'їзду РСДРП/б/ /25 квітня 1905 р./ місцеві соціал-демократи приступили до озброєння своїх членів.

Почерпнуті з архівів і періодичної преси і наведені в цій главі документи переконливо свідчать, що політичне напруження в краї створили революційні організації. Їхні екстремістські дії спровокували в лютому у Фе-одосії єврейський погром, у березні - в Ялті розгром поліцейських дільниць і пожежі /місто зазнало збитків на суму 1 млн. крб./, в березні у Бердянську - великі безпорядки на заводі Дж.Грієвза, припинити які зажадали консульства Франції, Італії, Австро-Угорщини, Греції, Іспанії, Данії, Швеції, Норвегії та Бельгії, у квітні в Сімферополі відбулись збройні сутички революціонерів з поліцією і т.п. Після першого травневих демонстрацій власті змушені були перевести Таврійську губернію в стан посиленої охорони.

Головною подією літа 1905 р. в Криму став акт воїнської непокорності на броненосці "Потьомкін", який не був підтриманий військовими частинами і цивільним населенням губернії. Спираючись на слідчі матеріали і джерела, опубліковані до 1917 р., автор дійшов

висновків, що бунт військових моряків не мав чіткої політичної мети і набув широкого резонансу в російській та світовій громадськості завдяки революційній пропаганді і неординарності події.

Влітку в губернії наростала хвиля політичного маніфестування, почастишали спроби революціонерів насильницьким шляхом викликати хвилю страйкової боротьби. У відповідь на це почали викристалізовуватися монархічні об'єднання. 27 червня в Керчі сталася кривава сутичка 200 радикально настроєних представників єврейського народу з маніфестантами-чорносоотенцями.

Підписані царем 6 серпня 1905 р. закони про створення і вибори в Державну Думу потрапили під приціл різкої критики губернських революційних організацій, які активізували восени свою роботу в масах. Нові вступу революційної молоді відбулися в Севастополі, Сімферополі, Мелітополі, Євпаторії, Ялті, Керасубазарі та інших містах.

За нашими підрахунками, з січня до жовтня у 8 демонстраціях і 44 мітингах брали участь понад 21 тис., а в 59 страйках — близько 9 тис. чоловік, що було певним успіхом революційних організацій. Але основна маса жителів краю, як і раніше, залишилася осторожливими політичної боротьби, в революційних виступах брали участь майже тільки самі прошарки населення (с. 372).

Радість громадян Криму і Північної Таврії з приводу підписання Маніфесту від 17 жовтня свідчила про їхню прихильність до політики ліберальних реформ і демократичних перетворень. Однак, протистояння крайніх політичних сил призвело в ці дні до трагічних наслідків. Повсюдно в губернії спостерігалися порушення громадського і правового порядку, що вилилися у криваві сутички прибічників консервативних і революційних поглядів. Активна участь в них революційно настроєних єврейських громадян надала цим подіям національно-політичного характеру. За неповними даними, в етнополітичних конфліктах загинуло і було поранено не менше 170 чоловік. Першого у своїй історії випробування гласності Таврійська губернія не витримала.

Жовтневі події 1905 р. дестабілізували обстановку в містах і повітах Криму та Північної Таврії, як і в інших регіонах імперії. Це спонукало царизм до підступних дій у здійсненні реформ, що, в свою чергу, викликало активізацію антиурядової діяльності соціалістичних партій. Вони скористалися тим, що місцеві власті не завжди могли утримувати ситуацію під своїм контролем. В Се-

вастополі знову вибухнув стихійний, хоч і більший за розмахом бунт чорноморців, як і в потьомкінські дні, без чіткої мети та єдиного партійного керівництва. В цих "революційних заходах" ліві партії не змогли консолидуватися і не зуміли /як і міські власті, командування флоту/ запобігти кровопролиттю. Другий "похід військових моряків в революцію" на чолі з безпартійним П.П.Шмідтом виявився безуспішним і не був підтриманий актами солідарності. Але завдяки широкій революційній пропаганді він сприяв радикалізації мас. Восени революція краєм зачепила безземельне селянство, боротьба якого носила іноді криміналістичний характер.

Після 17 жовтня ліві партії набули політичних противників в особі ліберальних та організацій проурядових. Набуваючи досвіду відкритої політичної боротьби, ліберальні партії та організації правового порядку ставали солідною силою, яка виступала за політичну модернізацію країни. До цієї "кращої частини російського суспільства" приєдналося багато представників кримськотатарського народу. В цей же час швидкими темпами почав організаційно оформлюватися і зміцнюватися правий політичний фланг, який об'єднав громадян, котрі лояльно ставилися до монархічного режиму в "Союз русского народа".

У грудні Таврійська губернія продовжувала "вирувати". В Севастополі, Сімферополі, Феодосії, Ялті відбулися загальноміські політичні страйки, в ході яких були створені Ради робітничих депутатів, які проіснували лічені дні. Після придушення антиурядового бунту в Москві революційний рух в краї різко ував. Соціал-демократи, які першими відчували на собі удари царизму, поступилися лідерством есерам. В той же час у міру відступу революції зростала популярність партії конституційних демократів.

З початку 1906 р. в лівих партіях відбувалося розмежування поміркованих і ліберальних елементів. Більшість революційних партійців, які прониклися поразницькими настроями, націлилась на тривалу і планомірну підготовку загальнонародного озброєного повстання з використанням легальних форм боротьби. Інша частина продовжувала революційну справу методами політичного терору. Його розмаху сприяла та обставина, що Таврійська губернія перебувала в безпосередній близькості до "сталиць" анархістського руху - Катеринослава та Одеси. Причому анархісти Криму і Північної Тав-

рії активно співпрацювали з соцпартіями, про що замовчувалося в радянській історіографії.

Незважаючи на репресії, ліві партії в 1906-1907 рр. продовжували енергійну антиурядову пропаганду. Вони помилково бойкотували I Державну Думу, але несподівано для себе здобули в ній представництво, усвідомивши популярність в народі конституційних ідей, стали на захист цього представницького органу влади. Незважаючи на недавні "революційні бої", центральні власті допустили до участі у виборах усі політичні партії, в т.ч. і ліві. Останні в ряді місць Криму і Північної Таврії здобули перемогу поряд з кадетами.

В главі особливо підкреслюється, що революційний процес в регіоні протікав менш бурхливо, ніж у центральних районах імперії. Це підтверджується фактами: в політичних заходах 1901-1907 рр. брало участь близько 150 тис., а в страйковому русі близько 40 тис. чоловік, або відповідно 14 і 3,8 процентів працездатного населення / якщо врахувати, що в більшості акцій брали участь одні й ті ж громадяни, то відсоток політично активних жителів був ще меншим/. Страйковий рух розмаху не набрав і до грудня 1905 р. носив суто економічний характер. Тільки на революційному піднесенні ліві партії надали йому політичного забарвлення. Слабкий відгук набули у губернії всеросійський жовтневий страйк, страйк-демонстрація в річницю кривавої неділі в 1906 р. та ін.

Автором складено таблицю, що включає помісячні відомості про участь жителів регіону в політичних акціях правих, центристських і лівих партій, в економічних і політичних страйках. Вона переконує в тому, що політична активність населення проявлялася хвилеподібно і в різних районах губернії по-різному. Найбільшою вона була у міських жителів, тому в Криму, де переважало міське населення, спостерігалась і велика кількість організованих виступів, а в Північній Таврії, де переважало сільське населення, було зафіксовано слабку громадянську активність, незважаючи на близькість революційних центрів - Катеринослава і Херсона. Лідером революційного руху був Севастополь, а в Північній Таврії - Мелітополь; активніше, ніж в інших місцях краю, брали участь в політичній і економічній боротьбі жителі Сімферополя, Феодосії, Ялти, Дніпровського повіту. Переважна частина населення /близько 80 процентів/ залишалась політично індиферентною, пасивною (с. 122).

Глава III розкриває згортання діяльності політичних формувань Криму і Північної Таврії в міжреволюційний період. Характерною особливістю цих років є різке зниження політичної активності населення і зростає ефективність репресивних заходів властей до ліворадикальних груп і організацій. В зв'язку з цим відбувалося перегрупування політичних сил в бік партій, які відкидали революцію як спосіб перетворення суспільства.

Після події 3 червня 1907р., справедливо названих державним переворотом, спектр політичних партій, які діяли в Таврії, зазнав суттєвих змін. Діяльність революційних формувань стала нестабільною і переривалася змілими діями урядових органів: пік діяльності лівоекстремістських об'єднань припав на кінець 1907-початок 1908 рр. Ліберально-демократичні організації, які серйозно не потерпіли від переслідувань, внаслідок спаду політичного інтересу у жителів краю, відсутності пропагандистських кадрів практично не діяли. На відміну від центральних регіонів країни монархічні організації Крим, і Північної Таврії в зв'язку з відсутністю політичних противників поступово занепадали і часто-густо існували тільки на папері.

Восени 1907 р. уцілілі від репресій революційні групи активізували роботу в зв'язку з виборами в III Державну Думу, але жителі краю в переважній більшості поставилися до цієї виборчої кампанії байдуже.

У відповідь на репресії і пасивність населення революціонери вдалися до актів політичного терору і революційного насилля. В 1906-1908 рр. есери вбили командуючого Чорноморським флотом Г.П. Чухніна, боцмана плавучої в'язниці, кілька працівників Севастопольської і Фьодосійської поліції, бундівці - командира 52 Віленського піхотного полку, анархісти, соціал-демократи і члени інших революційних партій разом здійснили десятки вбивств і замахів на працівників прокуратури та охоронного відділення поліції, агентів жандармерії та ін. Екстремісти здійснили серію пограбувань підприємств і заможних громадян, грабежів у армійських складах, вимагав тощо.

Період 1907-1910 рр. відзначався спробами революційних груп використати в своїх цілях легальні, профспілкові та культурно-освітні організації, "тихим і скромним" святкуванням Першого травня, поодинокими випадками економічних страйків, невдалими і локальними бунтами віськових моряків навесні та восени 1907р.

Але діяльність окремих партійних груп і активістів, як місцевих так і емісарів, нагтовхувалася на політичну байдужість жителів регіону.

Наведені в дисертації матеріали переконливо показують, що революційної активності в 1910–1914 рр. в Криму і Північній Таврії не спостерігалось. Випадки спонтанної і тимчасової діяльності революційних груп були рідкісними. Їхні контакти з організаціями інших регіонів країни і зарубіжними відділами партії різко скоротилися. Страйковий рух перебував майже на нульовій позначці. Дії урядових охоронних структур запобігали новим спробам матросів лінкора "Златоуст" і крейсера "Пам'ять Меркурія" підняти бунти у травні і липні 1912 р., зуміли стримати екстремістські наміри чорноморців аж до 1917 р.

Агонія революції вилилася в частини кримських татар в панісламістський рух, що слід віднести до специфіки політичного процесу в регіоні. Створена кримськотатарська організація "Совість" мала майже всі ознаки політичної партії і, на наш погляд, може вважатися першою, до кінця не сформованою кримськотатарською національною партією.

Спад революційного руху не носив хвилеподібного характеру, що підтверджується "в'ялою" реакцією населення на суд над с.-д. фракцією Державної Думи і на смерть Л.М.Толстого, байдужим ставленням більшості жителів краю до роботи російського парламенту. При великому абсентеїзмі, "тихо і спокійно" пройшли вибори в IV Державну Думу. Відзначимо, в них взяли участь губернські представники нової ліберальної партії – Прогресивної.

Деяке покращення громадського руху проявилось в краї у зв'язку з початком першої світової війни, інтерес до подій якої невдовзі згас. Умови воєнного часу, помітне погіршення життєвого рівня населення викликали міжетнічну напруженість в губернії, сприяли нагромадженню "крайнього невдоволення" внутрішньою і зовнішньою політикою держави, що призвело до соціального вибуху в 1917 р.

В главі IV аналізується інтенсивне партійне будівництво в Криму і Північній Таврії 1917 р. Після Лютого тут розкрилася широка палітра політичних партій, які одержали можливість легальної роботи в масах.

Порівняно з попередніми періодами революційного і міжрево-

люційного часу в 1917 р. були відсутні консервативно-монархічні партії. Їхні прибічники зробили спробу консолідуватися під лозунгом "Вперед, за царя і святую Русь!" в так звану "Партію 33-х", невдовзі ліквідовану за розпорядженням Тимчасового уряду.

Литнева революція пожвавила ліберальний рух, який очолили в губернії партія Народної свободи /лідери - журналіст Д.С.Пасманік, підприємець С.С.Крим, земський діяч В.К.Вінберг, агроном Н.М.Панкеєв, землевласник Д.Д.Посполітакі, лікар И.К.Кондорський, губернський комісар М.М.Богданов/ і Цетри-Ціон, що мали організації в 10 містах і налічували близько 2 тис.членів.

Широку мережу парторганізацій оперативно розгорнули в краї соціалістичні і революційно-демократичні партії. РСДРП/об/голова губкому Н.А.Канторович, з серпня - В.А.Могілевський/ мала низові організації не менш, ніж в 16, ПСР /І.П.Попов/ - 13, партія народних соціалістів ^{І.З.Катц} - 9, Бунд/І.Яхінсон/- 8, Поалій-Ціон /С.Раїнсон, А.Б.Іткін/, група "Єдрість" /Б.А.Черегородцев/- 6, ЄСРП - 6, Дашнакцутюн - 4 пунктах. Тільки в квітні у Севастополі виділилась з РСДРП/об/ більшовицька група в 20-30 чоловік, але в липні була розгромлена.

Кілька партій мали національні відгалуження, наприклад, литовська н.-с. партія, польська, українська, кримськотатарська СДРП, польська, литовська і українська ПСР. Кримськотатарська об'єднана соціалістична партія /лідери - А.С.Айвазов, А.Озенбаши, С.Д.Хаттатов, С.Д.Сейдамет, А.Боданинський/ включала до своєї програми положення програм РСДРП і ПСР. Партійне будівництво в основному завершилося до листопада 1917 р., коли оформилося ліворадикальне крило політичного спектру - 15 організацій і губком РСДРП/б/ /голова губкому Ж.А.Міллер/, кілька груп лівих есерів і анархістів.

За нашими підрахунками, в 1917 р. в Криму і Північній Таврії утворилося не менше 120 низових організацій 25 партій, більшість з яких /14/ були національними, в т.ч. - 6 єврейськими. Зазначимо, що партійці таких національних меншин, як греки, болгары, караїми, німці, естонці та ін., входили до складу російських, інтернаціональних за складом політичних партій (С. 492-495).

Нами виявлено чисельність рядів багатьох низових парторганізацій, проаналізовано зміни кількісного складу головних протиборствующих партій - есерів, меншовиків, більшовиків протягом

1917—поч.1918 рр. Соціалісти-революціонери за кількістю членів випереджали всі партії і нараховували понад 35 тис.чоловік. Губернська організація об'єднаної РСДРП складалася з 5 тис.членів і, як і Таврійський союз ПСР, була однією з найбільших в Україні. Партія народних соціалістів, Бунд, Поалій-Ціон, ЄСРП та ін. налічували від 600 до 1000 членів. Але під осінь в результаті партійних криз і розколів ряди вищезазначених організацій помітно танули /Кримський союз РСДРП/об/ скоротив свою чисельність у 5 разів/. Одночасно новими партійцями поповнювалося ліворадикальне угруповання. Більшовики, вийшовши у вересні—жовтні з об'єднаних с.-д. організацій, уже в листопаді нараховували близько 2 тис.членів. Однією з причин тому було різке полівіння громадян губернії.

За нашими підрахунками, в 1917 р. в ряди політичних партій в краї влились 55—60 тис.чоловік, що васвідчувало про зрослу, порівняно з 1905 р., але невисоку партизованість населення. Серед працездатного населення партійці становили всього 4,5 процента. Соціальний склад політичних об'єднань губернії не мав різких відмінностей. Їх було помітно лише в проценті представництва тогс чи іншого соціального прошарку населення. В кожній партії були робітники, міські службовці, інтелігенція, військовослужбовці. Менш, ніж міське населення, були залучені до них селяни — найбільш політично інертна і малограмотна, але й російські с.-д. і с.-р. створили кілька парторганізацій в сільській місцевості. Представники заможного прошарку та інтелігенції переважали в рядах ліберальних і народно-соціалістичної партій. В українських есерів більше, ніж в інших партій, було прибічників серед селян /наприклад, в організації Бердянського повіту, де проживало 66 процентів українців/ і матросів /Чорномарський флот на 65 процентів було укомплектовано призовниками з українських сіл/. Меншовики залучили до своїх організацій сотні промислових робітників і меншим авторитетом користувалися у військових. Кістяк більшовицьких і анархістських організацій становили моряки-чорноморці та лямпенізований прошарок міста і села. Соціальною базою національних партій були в основному ремісники і службовці, що відповідало традиції професійної зайнятості нащменшин.

Аналіз відтворення і появи нових організацій в 1917 р. привів автора до висновку, що 20 з 25 партій були соціалістичними. Це переконує в тому, що в політичних поглядах жителів краю відбулося

різке зрушення вліво. Порівняно з 1905-1907 рр. у політичному спектрі з 4 до 8 збільшилося число і неонародницьких і с.-д. партій, що підтверджує їхню провідну роль в політичному процесі регіону. Тому абсолютна більшість політизованих громадян краю дотримувалася помірковано-соціалістичних поглядів.

В главі У розкривається діяльність політичних партій після Лютневої революції і до захоплення влади більшовиками. Вийшовши з підпілля, партії всіх напрямків розгорнули активну роботу по залученню співвітчизників у свої організації. За їхньою участю по губернії прокотилася хвиля мітингів і демонстрацій. Тільки в невеликому курортному містечку Ялта на одному мітингу було присутніх понад 10 тис. чоловік.

Помірковано-соціалістичні партії виступили ініціаторами створення органів революційно-демократичної влади /тільки в березні було сформовано 13 міських Рад/, брали участь у створенні громадських комітетів та інших органів Тимчасового уряду, стали лідерами в структурі багатозавладдя.

Меншовики і есери провели велику роботу по об'єднанню трудящих. За нашими підрахунками, в березні-червні вони створили 255 профспілок і 40 фабзавкомів /понад 105 тис. робітників і службовців/. В усіх містах-Центральні Бюро профспілок, а в повітах - селянські спілки. Кадети утворили Таврійський союз селян-власників.

Очистивши робітничий рух, помірковані соціалісти і соціал-демократи спочатку піддалися радикальним настроям трудящих, а незабаром почали проводити роз'яснювальну роботу про згубність категоричних вимог підвищення зарплати, введення 8-годинного робочого дня, розкручування маховика страйкового руху. Для улагодження робітничих конфліктів і зниження соціальної напруженості вони створили понад 100 примирливих камер. Завдяки стриманій політиці есерів і меншовиків у губернії з березня по червень 1917 р. відбулося лиш 35 страйків, в яких брали участь 7,6 тис. чоловік, або 2,4 процента робітників краю.

Політизацію населення посилювали перші демократичні вибори в органи міського самоврядування в липні 1917 р. На них переконливу перемогу здобули соціалісти-революціонери, виборовши 70 проц^тів місць в міських думах. Кадети і меншовики добилися лише 10-процентного представництва. Тільки один більшовик і

тільки в Севастополі став гласним думи. Результати виборів зведено в окрему таблицю.

Перебуваючи під постійним впливом помірковано-соціалістичних партій, жителі краю переважно більшістю і цілком підтримували політику Тимчасового уряду. Разом з тим, багато фактів підтверджують більшу аполітичність населення губернії, ніж в центральних регіонах країни. Слабкою була реакція громадян на квітневу урядову кризу, червневі події у Петрограді. Путч столичних більшовиків у липні не змінив розстановки політичних сил в краї. Переважна частина жителів, втягнута у політичну боротьбу, засудила виступ петроградського пролетаріату і підтримала дії Тимчасового уряду. В післялипневі дні місцеві лєнінці уникли гонінь і дискредитації своєї партії, тому що були малочисельними і самостійних організацій не мали. В липні-серпні всі політичні партії поповнюють свої ряди і розширюють географію.

Влітку активізуються і стають бідьш організованими національні рухи кримських татар і українців. Кримський мусульманський виконавчий комітет, організований у березні, створив у місцях компактного проживання татар 124 свої комітети, почав формування національних військових батальйонів і дружин. Так само чинили створені з ініціативи Центральної Ради місцеві українські ради і громади. Початок українізації Чорноморського флоту викликав перші спалахи національного протистояння. На створення національних військових формувань негативно відреагували російськомовні партійні організації.

Влітку—на початку осені в Криму і Північній Таврії спостерігалось посилення соціально-політичної напруженості. Невтримне зростання цін зводило нанівещь уступки підприємців у підвищенні платні. В Сімферополі, Феодосії, Євпаторії, Джанкої, Карасубазарі, Олешках, Каховці, Н-Маячці, Генічеську відбулися великі "продовольчі безпорядки". Число страйків збільшилося в 1,5 раза, а кількість страйкуючих — вдвічі. Економічні проблеми тісно перепліталися з політичними. Спроба встановлення в Росії воєнної диктатури, що викликала сплеск мітингової активності і одностайного засудження в губернії, стала імпульсом прискороного полівінья жителів краю. Вони, спираючись на власний, хоч і невеликий, політичний досвід і, бачачи, що Тимчасовий уряд не в змозі задовольнити їхні демократичні та економічні вимоги, швидко лівіють і проникаються антибуржуазними настроями. В цей

час починалась кристалізація ліво-радикального угруповання політичних сил.

На місцях розгорнулася гостра міжпартійна полеміка з питань про Центральну владу, в результаті якої склалося протистояння між прибічниками влад. Рад і прихильниками створення в країні нового коаліційного соціалістичного уряду. Зазначимо, що на боці останніх перебувала більшість політичних, національних і демократичних організацій краю.

На осінь 1917 р. припадає пік участі делегатів Криму і Північної Таврії в роботі всеросійських, всеукраїнських і обласних партійних і радянських з'їздів та конференцій. Нами складено таблицю, в якій зазначено всі прізвища посланців регіону і яка наочно показує, що в березні-червні в II партійних і радянських форумах брали участь 35 делегатів, у липні-жовтні відповідно 10 і 46, в листопаді-грудні - 6 і 57, січні-березні 1918 р. - 4 і 39. Таким чином в 34 партійних і радянських форумах 1917-поч. 1918 рр. брали участь понад 177 представників Таврії (С. 384-390).

В складній політичній обстановці відбувалися у вересні-жовтні вибори до земських самоврядувань. Партії в них /на відміну від муніципальних/ відмовилися від створення блоків. У місцях компактного проживання малих народів нерідко перемагали національні списки, випереджаючи в популярності партійні. У виборчій кампанії силові методи застосовували більшовики, однак, як і меншовики, не добилися помітного успіху. Перші ще не розгорнули партійну роботу на селі, а другі й раніше не мали підтримки в селян. Кадети також одержали невелике представництво у земствах. Як і раніше, ще більшого успіху досягли соціалісти-революціонери, бо потрібне було волевиявлення сільського населення, в якому домінувала популярна ідея про соціалізацію землі. Абсентеїзм на цих виборах був набагато більшим, ніж на попередніх: в багатьох випадках голосували 25-30 процентів тих, хто мав таке право /за винятком кримськотатарського населення, процент участі якого досягав 60-70 процентів/. Далася ознака зневіри селян в те, що політичні партії і демократичні органи, які обираються, зможуть вирішити наболілі проблеми села.

Жовтневі події в Петрограді дуже розпалили міжпартійну боротьбу на місцях і стали відправним пунктом політичної конфронтації в Криму і Північній Таврії. Нами зібрано широкий матеріал про повсюдне і категоричне засудження більшовицького перево-

роту населенням краю /крім двох трудових колективів у Севастополі і Бердянську/. Хвиля мітингів і демонстрацій протесту, а також масові торжества з нагоди відкриття Всеросійських Установчих зборів переконливо показали, що населення губернії, вимагаючи кардинальних змін, виступало проти будь-якого революційного насильства як способу досягнення політичної мети і бажало вирішення політичних і економічних криз цивілізованим, реформістським шляхом.

В умовах, несприятливих для волевиявлення громадян відбувалися 12-14 листопада вибори до Всеросійських Установчих зборів, результати яких також є важливим джерелом для визначення розстановки політичних сил і політичних поглядів жителів регіону. Нами зібрано, зведено в таблицю і проаналізовано підсумки голосування у всіх містах, повітах і військових гарнізонах губернії. Виборча кампанія продемонструвала зниження політичної активності громадян, а також найбільшу популярність в політизованій частини населення поміркованих соцпартій.

Наші дослідження дали змогу скласти загальну картину голосування в цілому по губернії: серед російських політичних партій перше місце зайняли есери /52,2 процента/, друге - кадети - /6,8/, третє - більшовики - /5,5/, четверте - м'яшовики /3,3/, п'яте - народні соціалісти /0,3/. Серед національних списків голоси виборців розподілилися так: кримськотатарський - /11,9/, український - /10,7/, німецький - /4,8/, єврейський - /2,4/. Таврійська губернія входила в число тих районів імперії, де процент виборців за партію кадетів був найменшим, а за національні списки досить високим. За кількістю голосів, поданих за більшовиків серед цивільного населення і солдатів місцевих гарнізонів, губернія відносилася до регіонів з найменшою підтримкою лєнінців /в середньому по Росії - 10 процентів/. Кандидатами в члени Установчих зборів від Таврійського виборчого округу були обрані есери С.А.Никонов, В.Т.Бакута, І.П.Попов, Н.І.Алясов, П.Н.Толстов, С.С.Зак, Д.С.Головко, український с.-р. В.Н.Салтан, посланець кримських татар Д.Сейдамет. Відзначимо, що на Чорноморському флоті процент голосів на користь лєнінців був удвічі більшим, ніж в середньому по Росії (С.383).

Головний висновок, до якого приводять підсумки виборчої кампанії, полягає в тому, що 77,5 процентів виборців віддали свої голоси соціалістичним і революційно-демократичним партіям. Це значить, Таврійська губернія, як і вся Україна, Росія, серйозно захопила соціалізмом й іншого шляху розвитку не бачила.

Захоплення влади більшовиками в Петрограді викликало політичну кризу в Криму і Північній Таврії. Передбачаючи загрозу встановлення тут диктатури більшовиків і утворивши альянс з українським і кримськотатарським рухами, місцеві помірковані соціалісти і соціал-демократи консолідувалися в питаннях про губернську владу і 20 листопада сформували крайовий багатопартійний уряд - Раду народних представників, який підтримала більшість населення краю. Такого успіху не змогли досягти ліберально-демократичні і помірковано-соціалістичні сили в центральних регіонах країни. Противниками РНП виступили місцеві лєнінці, охрестивши її "Радою народних зрадників". У відповідь на наступ анархо-більшовизму ініціативу в конструванні влади в Криму проявили і кримські татари, утворивши 18 грудня свій уряд - Директорію. Факт існування в губернії двох крайових урядів олід віднести до ряду особливостей розвитку політичного процесу в досліджуваному регіоні.

В кінці листопада відбувалося різке посилення політичної конфронтації. Більшовики активізували фракційну роботу в Радах, повели наполегливу боротьбу за переважання в них, але зазнали поразки. Дуже розпалилися пристрасті в міжпартійних дискусіях з кардинальних питань суспільного життя країни - війни і миру, землі, влади. Ще більше розпалювала вогонь політичного протистояння конфліктна ситуація між більшовицьким Раднаркомом і помірковано-соціалістичною Центральною радою, дії якої лєнінці оцінювали з класових позицій.

В листопаді-грудні відбувалися помітні зміни у розстановці політичних сил. Конституційні демократи, незважаючи на деяке політвіння, втрачали свій авторитет в масах. Ідеологічно незгуртована РСДРП/об/ розколюється на кілька партій полярних течій. Найбільш масова і впливова партія есерів розкололася на лівих і правих. В момент найвишого напруження боротьби за владу Таврійський союз ПСР приймає неправильне рішення про розпуск низових організацій і чистку партійних рядів. Приймаючи помилкову тактику, помірковані соціалісти і соціал-демократи не зуміли об'єднати свої зусилля проти наступу більшовизму і відкрили йому шлях до влади.

В главі VI "Більшовицька диктатура у січні-квітні 1918 р."

подано докладний опис збройної боротьби ліворадикалів за владу, встановлення монопартійного режиму, політичні та економічні перетворення місцевих ленінців. Вони, маючи перед собою протоптанний шлях столичних соратників, керуючись вказівками ЦК РСДРП/б/, повели наступ на завойовані Лютневою революцією демократичні свободи, застосовуючи репресії і насильства для розправи зі своїми ідейними супротивниками. Розгін ленінцями Всеросійських Установчих зборів не залишився непоміченим в Таврійській губернії, посилив розчарування громадян політикою більшовиків і ескалацію терору останніх.

Зміна влади в Криму і Північній Таврії супроводжувалася більшим кровопролиттям, ніж в жовтневі дні у Петрограді. За неповними даними, в збройній боротьбі загинуло і було поранено не менше 1 тис. чоловік.

В главі показано, що, захопивши владу, більшовики не змогли остаточно розправитися з багатопартійністю. Перешкодою стала послаблена, але вціліла від репресій помірковано-соціалістична опозиція. В губернії продовжували /щоправда, в незначній кількості і з перебоями/ видаватися газети соцпартії, які використовували можливість напівлегальної критики дій ліворадикалів.

Політика більшовиків, що базувалася на революційному насильстві, викликала обурення жителів краю. Зруйнувавши колишній демократичний апарат управління, місцеві ленінці замінили його робітничим управлінням, але ні трудящі, ні партійна гвардія не мала господарського досвіду і управлінських навичок. Вони лише послалили кризову ситуацію в економіці і матеріальному становищі громадян. Це стало однією з причин правого ухилу населення в Криму і Північній Таврії. Воєнно-адміністративні методи в здійсненні радикальних перемін, як в економічній, так і в політичній сферах, червоний терор, боротьба з інакомисленнями через місяць-півтора остаточно розчарували громадян в політиці більшовицької влади, переконували їх в тому, що захоплення влади ліворадикалами ^{1918/19} Лютневою революцією "навиворіт", стало початком громадянської війни. У республіці Таврида знову складається протистояння помірковано-соціалістичної опозиції та ліворадикального угруповання.

Розкол ленінців на лівих і правих комуністів про Брестський мир затруднив організацію оборони краю від загрожуєчої окупації австро-німецькими військами і формуваннями Центральної Ради.

Мачи досить збройних сил, анархо-більшовицька диктатура не змогла себе захистити. Не мачи підтримки населення, вона упала під першими ударами зовнішнього противника.

В заключенні зроблено висновки з основних проблем дисертації. Осібно підкреслюється, що в умовах політичної нестабільності та економічного розпаду насильницьке захоплення влади однією партією призводить до ліквідації демократичного ладу і встановлення воєнної диктатури, до ескалації насильства і терору. У тих випадках, коли партійні класові інтереси переважають розуміння загальнолюдських цінностей і національних інтересів, демократичному суспільству загрожує диктатура і тупиковий шлях розвитку. В наші дні, коли в суспільстві відбуваються круті історичні перетворення, цих уроків історії не можна забувати.

Основні положення дисертації висвітлено в таких публікаціях автора:

1. Деятельность политических партий в Таврической губернии в 1917-начале 1918 гг. - Симферополь: республиканское издательство "Таврия", 1994. - 18,0 п.л.
2. Деятельность политических партий в Таврической губернии в трех российских революциях. - Симферополь: "Таврия", 1993. - 17,3 п.л.
3. Крым и Северная Таврия в 1907-1917 гг. Страницы политической истории. - Симферополь: "Таврия", 1995. - 4,5 п.л.
4. Черноморская трагедия /Черноморский флот в политическом повороте 1917-1918 гг. - Симферополь: "Таврия", 1994. - 2,2 п.л.
5. Каховка революционная. Март 1917- март 1918 гг. - Деп. в УкрНИИНТИ №-410. - Ук.91 01.04.1991. - 1,0 п.л.
6. Политическая борьба профсоюзов и фабзавкомов Таврической губернии /Март 1917-январь 1918гг./ - Деп. в УкрНИИНТИ №-1083. - Ук.91 24.07.1991. - 1,2 п.л.
7. Состав организаций политических партий в Крыму и Северной Таврии в 1917 году. - Деп. в УкрНИИНТИ. - №-145. - Ук.92 12.02.1992. - 0,9 п.л.
8. Политические партии и пролетарские организации Крыма в советском государственном строительстве /Январь-апрель 1918 г./ - Деп. в УкрНИИНТИ №-146. - Ук.92 12.02.1992. - 0,8 п.л.
9. Политический кризис в Крыму в 1917 году. - Деп. в УкрНИИНТИ №-1432. - Ук.92. - 17.09.1992. - 0,7 п.л.
10. Рабочее движение в Крыму в 1917 г. и роль в нем социалистических партий. - Деп. в УкрНИИНТИ №-1977. - Ук.92 16.12.1992. - 3,1 п.л.

11. Политические партии на выборах в Учредительное собрание в Таврической губернии в 1917 году. — Деп. в УкрНИИТИ №-1978. — Ук. 92. — 16.12.1992. — 0,8 п.л.

12. Украинские партии и организации в Таврической губернии в 1917 году. — Симферополь: Товарищество независимых историков и краеведов, 1992. — 0,9 п.л.

13. Революционный Крым. Новое прочтение. — Симферополь: Крымский сельскохозяйственный институт, 1992. — 1,8 п.л.

14. Крым в трех российских революциях / Политический аспект / // Материалы республиканской научно-общественной конференции "Крым и Россия: неразрывные исторические судьбы и культура". — Симферополь, 1994. — 0,2 п.л.

15. Крым 1917 года в воспоминаниях кадетов. — Симферополь: "Таврия", 1994. — 0,6 п.л.

16. Таврическая губерния голосует за социализм / Избирательные кампании 1917 г. / . — Симферополь: Крымский государственный индустриально-педагогический институт, 1995. — 1,0 п.л.

17. Этнополитические конфликты 1905 г. в Крыму // Тезисы научной конференции "Проблемы межнациональных отношений в Крыму в XX веке". — Симферополь, 1995. — 0,2 п.л.

Korolev V.I. Political parties' activities in Crimea and Northern Tavria. 1899-1918.

Thesis for a doctor's degree in historical science, specialty 07.00.01 - History of Ukraine, Ukrainian History Institute of National Academy of Science of Ukraine, Kiev, 1995.

The thesis to be defended consists of 6 chapters and 15 issues (390 pages) and covers previously unexplored topics. The literature, that concerns period under examination, had been analysed in the above-mentioned scientific survey and there was revealed the existence of narrow-sighted, ideological point of view which is frequent in the interpretation of any political party's history.

Using new archive documents, magazine's and newspaper's articles of all kinds, there was also revealed the the whole scope of Crimean and Northern Tavria's political and national organizations as well as their leaders, different local political clashes and parties arrangement, the degree of political and patriotic mentality of native inhabitants. Everything is shown through various revolutionary and inter-revolutionary periods. The antagonistic and somehow tragic fate of the region from tzarist autocracy through short-term democratization to the anarcho-Bolshevist dictatorship is also reflected there.

The surveyed materials had been practically used in two manuscripts (17,3 and 18,0 p.p), in two monographic works (2,2 and 4,5 p.p.), in 11 published articles (in general volume - 12,8 p.p.), in lectures at 6 practical scientific conferences, during author's educational and lecturing activities.

Королев В.И. Деятельность политических партий в Крыму и Северной Таврии. 1899-1918 гг.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01 - История Украины, Институт истории Украины НАН Украины, Киев, 1996.

Защищается диссертация из 6 глав и 15 разделов (390 с.), посвященная ранее неизученной теме. В работе анализируется литература по исследуемому периоду, отмечается односторонний, заидеологизированный подход в освещении истории всех политических партий.

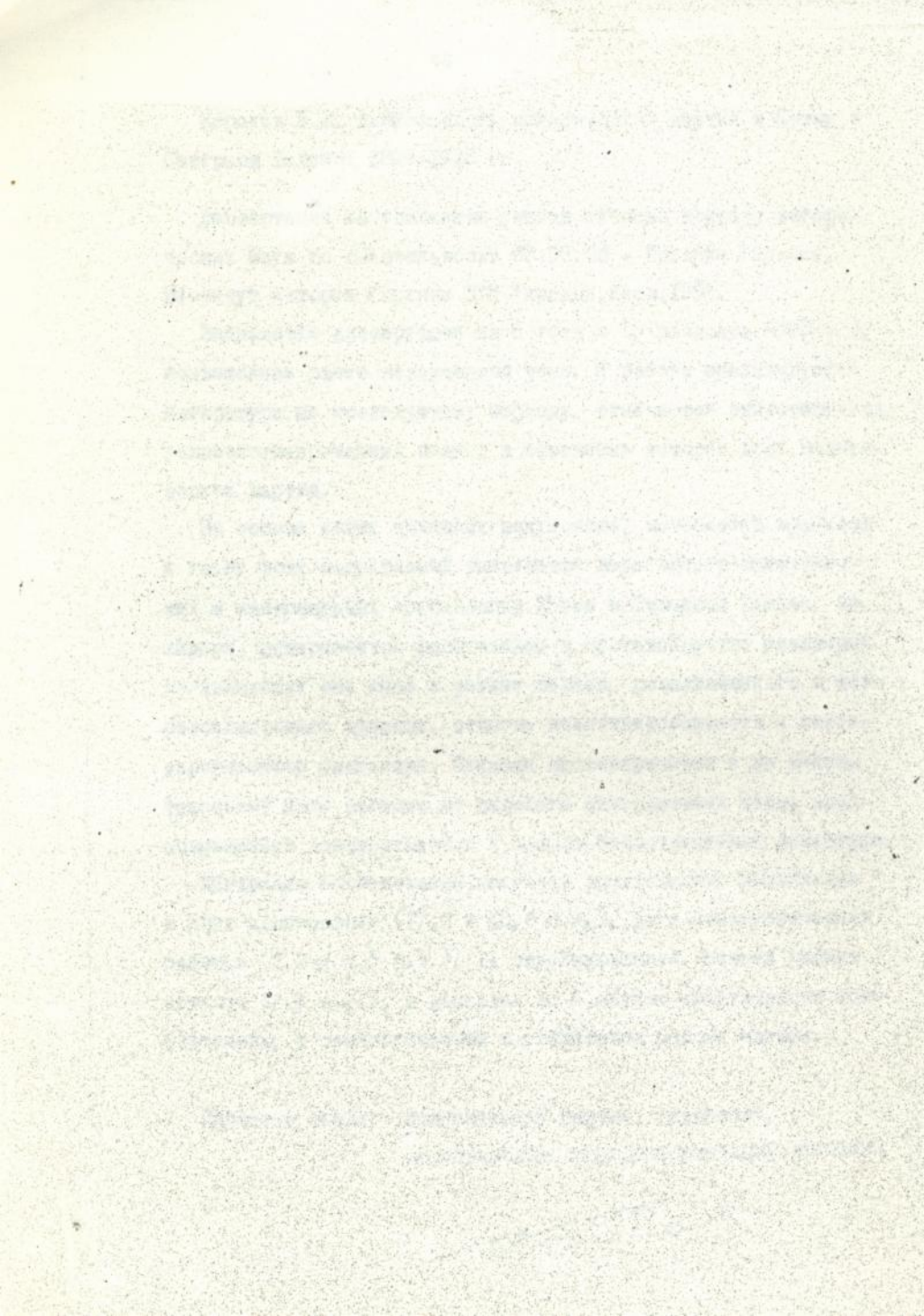
На основе новых архивных документов, материалов журналов и газет всех направлений выявляется весь спектр политических и национальных организаций Крыма и Северной Таврии, их лидеры, раскрывается расстановка и противостояние различных политических сил края в разные периоды революционного и межреволюционного времени, степень политизированности и партизанности населения. Показан противоречивый и во многом трагичный путь региона от царского автократизма через кратковременную демократизацию к анархо-большевистской диктатуре.

Материалы исследования получили практическую реализацию в двух монографиях (17,3 и 18,0 п.л.), двух монографических работах (2,2 и 4,5 п.л.), 11 опубликованных статьях (общим объемом 12,8 п.л.), в докладах на 6 научно-практических конференциях, в педагогической и лекционной работе автора.

Ключевые слова: политическая партия, революция,
политические силы, конфронтация, процесс.

В.И. Королев

АВ 35.856

Корольов Віктор Іванович

Діяльність політичних партій у Криму і Північній Таврії. 1899—1918 рр.

Сдано в набір 23. 11. 95 г. Подписано в печать 2. 02. 96 г.

Формат 60×84 1/16. Бумага писчая. Печать офсетная.

Усл. печ. л. 1. Усл. кр.-отт: 1,5; Тираж 100 экз:

Заказ № 2607. Бесплатно.

Гортипография, 333000. г. Симферополь, ул. Горького, 8.